

Διδάσκοντας Ιστορία μέσα από Graphic Novel: Από το Στα Μυστικά του Βάλτου της Π. Δέλτα στο Στα Μυστικά του Βάλτου της Πηνελόπης Δέλτα των Π. Πανταζή και Γ. Ράγκου

Μένη Κανατσούλη

Καθηγήτρια Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Το άρθρο επικεντρώνεται στη χρήση της Ιστορίας μέσα από το Graphic Novel *Στα Μυστικά του Βάλτου της Πηνελόπης Δέλτα* των Π. Πανταζή και Γ. Ράγκου. Καθώς όμως η βασική στόχευση δεν είναι να αποτελέσει ένα ακόμη βοήθημα για την ανάγνωση της Ιστορίας, αλλά επιδιώκεται μια συνομιλία με το πρωτότυπο έργο, το μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα, θα το προσεγγίσω υπό το φως τριών διδακτικών πυλώνων: της Διδακτικής της Ιστορίας, της διδακτικής της εικονογραφικής αφήγησης και της διδακτικής της κειμενικής/ λογοτεχνικής αφήγησης. Η σύγχρονη έρευνα φαίνεται να ευνοεί αυτού του είδους τις ερμηνευτικές εκδοχές –λογοτεχνικές, εικονογραφικές- της Ιστορίας και σε αυτό το πνεύμα εντάσσεται και το συγκεκριμένο Graphic Novel. Από την άλλη, καθώς συνδιαλέγεται και ανταγωνίζεται –με μία έννοια- ένα έργο σταθμό στην ελληνική πεζογραφία για παιδιά αλλά και για ενήλικους, τίθενται ζητήματα που αφορούν την αξία της κλασσικής λογοτεχνίας σήμερα και πώς αυτή μπορεί να εξακολουθεί να υπάρχει. Άρα, η πολυσυζητημένη έννοια των διασκευών και των μεταλλαγών των κειμένων σε άλλα πολύμορφα κείμενα και «κείμενα» συνδέεται με το *Στα Μυστικά του Βάλτου της Πηνελόπης Δέλτα* και έτσι το συνεξετάζω με βάση τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του είδους, στο οποίο κατατάσσεται – το Graphic Novel.

Εισαγωγή

Το *Στα μυστικά του βάλτου* της Πηνελόπης Δέλτα είναι ένα μυθιστόρημα κλασσικό στην ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος για παιδιά –και όχι μόνο για παιδιά. Το 1937 έγινε η πρώτη έκδοση του βιβλίου και αναφέρεται σε 30 χρόνια πριν, στο 1907, στον Μακεδονικό Αγώνα. Πρωταγωνιστικός ο ρόλος του Καπετάν Άγρα, ενός υπαρκτού προσώπου -του Σαράντου Αγαπηνού- που πήρε επάνω του, εκείνη τη χρονική περίοδο, το βάρος του Αγώνα κατά των Βουλγάρων κοιμιτατζήδων. Το βιβλίο αυτό της Δέλτα -ένα χορταστικό μυθιστόρημα 565 σελίδων- διάνυσε και διανύει ακόμη μια συνεχή διαδρομή, με επανειλημμένες εκδόσεις: μετά την πρώτη έκδοση του 1937 από το τυπογραφείο της Εστίας, ακολούθησαν εκδόσεις και επανεκδόσεις από τους εκδοτικούς οίκους Εστία, Παπαμάρκου, Λιβάνη, Μεταίχιμο, Ντουντούμη, Μίνωα, Ψυχογιό κ.ά. για να φτάσουμε στην έκδοσή του σε Graphic Novel από τις εκδόσεις Polaris στο 2018 και με συντελεστές τους Γιάννη Ράγκο (διασκευή κειμένου) και Παναγιώτη Πανταζή (εικονογράφηση).

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι από τη μελέτη του ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος προκύπτει πως αυτό αναπτύχθηκε σε περιόδους οριακές για την ιστορία μας: στην μετεπεναστατική πενηκονταετία 1830-80 και στα χρόνια που ακολούθησαν τη γερμανοϊταλική κατοχή (Καλλέργης, 1995, σ. 67). Σε εποχές ιστορικά δύσκολες φαίνεται πως η στροφή στο ιστορικό παρελθόν λειτουργεί υποστηρικτικά σε έναν λαό που παραπαίει ανάμεσα στις ήττες, συμφορές και απογοήτευση του παρόντος. Πάντως, αν οι Ράγκος και Πανταζής ξαναγύρισαν στο παρελθόν για να μεταφέρουν τους σύγχρονους αναγνώστες παιδιά σε μια εποχή 100 και πλέον χρόνια πριν, δεν το έκαναν -πιστεύω- γιατί έπεσαν στην παγίδα να συνδέσουν τον Μακεδονικό Αγώνα με την τωρινή αναβίωση του Μακεδονικού Ζητήματος και το κράτος των Σκοπίων. Η αίγλη του μυθιστορήματος της Δέλτα πρέπει να αποτέλεσε το βασικό κίνητρό τους για να δημιουργήσουν μια καινούργια εκδοχή του σε Graphic Novel.

Μια διδακτική προσέγγιση ενός ιστορικού μυθιστορήματος -μάλιστα του διαμετρήματος του συγκεκριμένου- που όμως αποδίδεται και υπό μία νέα φόρμα γραφής θα

μπορούσε να γίνει βάσει τριών διδακτικών πυλώνων: τη διδακτική της Ιστορίας, τη διδακτική της εικονογραφικής αφήγησης και τη διδακτική της κειμενικής/ λογοτεχνικής αφήγησης. Και οι τρεις αυτές προσεγγίσεις συνυφαίνονται μεταξύ τους και προφανώς συνδέονται με ένα πρώτο βασικό ερώτημα: Τι ενδιαφέρον μπορεί να έχει για το σημερινό αναγνώστη η «αναδημοσίευση»/ διασκευή/ προσαρμογή των *Μυστικών του Βάλτου*; Και εξ αυτού προκύπτει και το επόμενο ερώτημα: μας ενδιαφέρει ακόμη να επανερχόμαστε σε έργα κλασσικά, με άλλα λόγια, μπορεί ακόμη η κλασσική λογοτεχνία να προκαλεί συγκίνηση στους αναγνώστες;

Θα ξεκινήσω από αυτό το τελευταίο, θέτοντάς το κατά τρόπον αιρετικό: Η κλασσική λογοτεχνία συνδέεται με το σχολικό πρόγραμμα και αυτό την καθιστά βαρετή και αντιδημοφιλή. Επιπλέον, η κλασσική λογοτεχνία -ιδιαίτερα η παιδική κλασσική λογοτεχνία- έχει μεγαλύτερη διείσδυση στο ενήλικο κοινό το οποίο, ακόμη και αν δεν έχει διαβάσει τους κλασσικούς, κάτι έχει ακούσει γι' αυτούς. Αυτό το κοινό καθώς είναι, εν τελευταία αναλύσει, το αγοραστικό, δίνει ένα πάτημα, το οικονομικό επιχείρημα στους εκδότες, για να επαναπροσεγγίσουν τους κλασσικούς. Όμως αυτό δεν αποδεικνύει ότι πράγματι μπορεί να προκληθεί το ενδιαφέρον των νεαρών αναγνωστών. Το αντίθετο μάλιστα.

Τελικά όμως μήπως σκέψεις σαν τις παραπάνω δεν ισχύουν και είναι προκαταλήψεις αναφορικά με το τι είναι η κλασσική λογοτεχνία και αν είναι όντως τόσο βαρετή; Όπως μαρτυρεί η ιστορία πολλών κλασσικών συγγραφέων, κάθε άλλο παρά ξεκίνησαν, για να είναι «κλασσικοί»: ο δικός μας Όμηρος ήταν ένας ραψωδός που αφηγούνταν μυθικές ιστορίες κατορθωμάτων και μια σειρά άλλων δεν έγραφαν καν για προσωπική ευχαρίστηση, αλλά για την επιβίωση. Οι λεγόμενοι «κλασσικοί» συχνά στην εποχή τους δεν ήταν διόλου αποδεκτοί, το έργο τους ήταν αντίθετο με το λογοτεχνικό κατεστημένο, οι κριτικές που είχαν δεχτεί -αν είχε συμβεί κάτι τέτοιο- ενίοτε δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές μαζί τους και έπρεπε να περάσουν δεκαετίες για να αναγνωρισθεί η αξία των κειμένων τους. Εάν, τελικά, το έργο τους αναγνωρίστηκε, αυτό αναμφίβολα προέκυψε από το γεγονός ότι γενεές γενεών αναγνωστών το διάβασε, ήθελε να το διαβάσει και να το απολαμβάνει. Μιλάμε για κλασσικά βιβλία που αγαπήθηκαν στη διάρκεια των αιώνων και στο πείσμα της κατεστημένης λογοτεχνίας. Έτσι, στο ερώτημα που θέσαμε απαντάμε με ένα άλλο ρητορικό ερώτημα: εάν τελικά διαβάζονται οι κλασσικοί μέχρι πρόσφατα, δεν είναι γιατί -πολύ απλά- αξίζει να διαβάζονται; Μήπως πίσω από τα έργα και ημέρες λογοτεχνικών χαρακτήρων άλλων εποχών αναγνωρίζουμε και τη δική μας εποχή, αναγνωρίζουμε ένα κομμάτι του συλλογικού μας εαυτού, το πώς προήλθαμε ως συλλογικότητες; Μήπως έτσι κατανοούμε καλύτερα τους εαυτούς μας;¹ Μήπως τελικά, «ο πλούτος των κλασσικών βιβλίων έγκειται στη δυνατότητά τους να ανοίγουν στον αναγνώστη απεριόριστα πεδία στοχασμού και κριτικού προβληματισμού και να συμβάλλουν στη συγκρότηση της συναισθηματικής και πνευματικής τους ζωής»; (Καλογήρου, 2000, σ. 13). Ή, επί το λακωνικότερο, για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του Ίταλο Καλβίνο, «κλασσικό είναι το βιβλίο που εξακολουθεί να λέει αυτό που είναι να πει» (Bricaud, 2015).

Αυτό πάντως που έφερε στο προσκήνιο η εποχή μας είναι ότι γίνεται ολοένα και περισσότερο θεμιτή η διασκευή της κλασσικής λογοτεχνίας -ιδίως όταν απευθύνεται σε κοινό παιδικό. Η θεωρία περί διασκευών των λογοτεχνικών έργων με τρόπο που να προσαρμόζονται γλωσσικά αλλά και ειδολογικά και μορφολογικά απαριθμεί μια σειρά λόγων που υποστηρίζουν τη διαδικασία. Αυτοί συμπυκνώνονται πολύ εύστοχα στα λόγια του Michael Ryan Moore (2010, p. 183) ότι η διασκευή γίνεται μια διαδικασία συμμετοχής. Αντί να δημιουργηθούν καινούργια έργα, οι αναγνώστες/ ακροατές/ θεατές αξιοποιούν πλέον τα νέα μέσα, υιοθετώντας αφηγήσεις, θεάματα και ταινίες, αυτά με τα οποία κυρίως ταυτίζονται. Ή, για να το πούμε με τα λόγια της θεωρητικού των διασκευών, Linda Hutscheon, η διασκευή υπάρχει παντού. Είναι η μετατροπή ενός αναγνωρίσιμου έργου. Αποτελεί μια στρατηγική συμμετοχής, καθώς κάθε διασκευή είναι μια δημιουργική αλλά και ερμηνευτική πράξη οικειοποίησης. Υπάρχει επανάληψη αλλά υπάρχει και διαφορά (Hutscheon, 2013, p.

¹ Κάποιες από τις παραπάνω σκέψεις άντλησα από την ιστοσελίδα *A livre ouvert*, 3/10/2016, στο: <https://alivreouvert.net/2016/10/03/faut-il-continuer-a-lire-des-classiques/>

20). Αυτή η συμμετοχική διαδικασία του σημερινού αναγνώστη είναι που καθιστά το κλασικό λογοτεχνικό έργο και πάλι ενεργό. Εμπλέκοντας με νέα μέσα ή με νέες φόρμες τον αναγνώστη, ουσιαστικά τον εμπλέκει με τις ποιότητες και τα νοήματα του αρχικού έργου.

Αυτή η ακαταμάχητη τελικά τάση της εποχής μας να διασκευάζονται παλαιότερα λογοτεχνικά έργα και να μετασχηματίζονται σε νεότερες διαφοροποιημένες εκδοχές τους παρουσιάζει αναλογίες και με τη σύγχρονη αντίληψη για την Ιστορία αλλά και για τους τρόπους διδασκαλίας της. Ο John Stephens το περιγράφει εμφατικά: «ιστορία και μυθολογία είναι, το καθένα με το δικό του τρόπο, αληθινές αναπαραστάσεις της ζωής, όμως πάντα με την έννοια ότι είναι *αναπαραστάσεις* [...] δεν υπάρχουν γεγονότα χωρίς ερμηνείες και οι ερμηνείες εδράζονται σε κάποιο ήθος» (Stephens, 1992, p. 205). Αλλά και ο Carr (1999, p. 59) όταν έγραφε ότι «η ιστορία είναι ένας διάλογος δίχως τέλος ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν», συνεπώς ότι η ιστορική γνώση (και οι τρόποι που επιλέγονται για να διαμορφωθεί και να αναδιαμορφωθεί) δεν φτάνει ποτέ στην ολοκλήρωσή της, συνεχώς αναπροσαρμόζεται στο παρόν αυτών που (ξανα)γράφουν και (ξανα)διαβάζουν Ιστορία, εισήγαγε την αντίληψη ότι η ερμηνεία της Ιστορίας επηρεάζεται κάθε φορά από την εποχή, στην οποία η Ιστορία επανεξετάζεται. Αν και αυτό μπορεί να αποτελεί αυθαιρεσία – τουλάχιστον σε σχέση με αυτό που ξέρει κανείς έως το τώρα του- όμως τα ιστορικά γεγονότα κάθε φορά ερμηνεύονται στο πλαίσιο των ιδεολογιών ή και των ιδεολογημάτων που κυριαρχούν σε μια κοινωνία.

Σε αυτή τη σύγχρονη αντίληψη που αφορά άμεσα τη Διδακτική της Ιστορίας αλλά και το θεμιτό των διασκευών μπορούμε να υπαγάγουμε το *Στα Μυστικά του Βάλτου της Πηνελόπης Δέλτα* των Πανταζή και Ράγκου. Μολονότι αυτό το graphic novel συνομιλεί με το μυθιστόρημα της Δέλτα και στην υπόθεση αυτού επιδιώκει να μείνει πιστό, όμως η συνολική ματιά που υιοθετείται έχει μια ιδεολογική θεώρηση επηρεασμένη και από νεότερες αντιλήψεις. Επί παραδείγματι, οι βιαιότητες των Βουλγάρων σε βάρος των ελληνόφωνων χωρικών και ειδικά των διδασκαλισσών δεν αποδίδονται με την ίδια ένταση όπως στο βιβλίο της Δέλτα. Αυτό συμβαίνει και γιατί είναι αναπόφευκτο σε ένα graphic novel να μην υπάρχουν τόσες λεπτομέρειες όσες αυτές ενός εκτενούς κειμένου, όπως είναι το μυθιστόρημα, αλλά και γιατί η εποχή μας τείνει -εν ονόματι των σύγχρονων συμφερόντων για καλή γειτονία με τους λαούς των Βαλκανίων- να λειαιώνει τις εχθρότητες του παρελθόντος.

Παρόλα αυτά δεν θα πρέπει καθόλου να θεωρήσουμε ότι το έργο των Πανταζή και Ράγκου υποστηρίζει μια εξωραϊσμένη μορφή των βίαιων γεγονότων που έλαβαν χώρα στη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα. Η Δέλτα, αν και γράφει κυρίως για παιδιά, δεν υιοθετεί καμιά αντίληψη πολιτικά ορθή που να συντάσσεται με την άποψη ότι το παιδικό κοινό πρέπει να προστατευθεί και γι' αυτό να μην εκτεθεί στην κακία και στη βία των ενηλίκων. Ούτως ή άλλως η παιδική ηλικία της εποχής της δεν οδεύει προς την ενηλικίωση προστατευόμενη και η πραγματικότητα (πόλεμος, φτώχεια, παιδική θνησιμότητα, κ.λπ.) φέρνουν τα παιδιά πολύ νωρίς σε επαφή με τις σκληρές όψεις της ζωής. Την ίδια λογική έχουν και οι Πανταζής και Ράγκος, δεν εξωραΐζουν την πραγματικότητα, απλώς μετασχηματίζουν τις βίαιες περιγραφές της Δέλτα σε εικόνα.

Και εδώ ερχόμαστε στο δεύτερο διδακτικό πυλώνα, αυτόν της διδακτικής της εικονογραφικής αφήγησης. Δεν θα αποπειραθώ να δώσω έναν ορισμό του graphic novel: και γιατί το έχουν κάνει καλύτερα άλλοι και γιατί -όπως συνήθως συμβαίνει στην προσπάθεια αποσαφήνισης της ορολογίας- συμπλέκονται πολλά είδη κάτω από την ομπρέλα ενός. Θα αρκεστώ μόνο να παραθέσω την άποψη ότι τα κόμικς αποτελούν το πλαίσιο, στο οποίο στηρίχτηκαν τα graphic novel, για να αναδυθούν. Κάποιοι άλλοι συνδέουν τα graphic novel με την αυτοβιογραφία λόγω κάποιων πολύ καλών δειγμάτων του είδους που είναι αυτοβιογραφικά, ενώ άλλοι εμμένουν στην άρρηκτη σχέση εικόνας και λόγου, υποδηλώνοντας έτσι τη σπουδαιότητα της εικόνας ως αφηγηματικού μέσου. Τέλος, το σκεπτικό κάποιων άλλων είναι να υπογραμμίσουν τη σημασία των ενηλίκων ως του βασικού αναγνωστικού κοινού (Ζέζου, 2015, σσ. 14-15).

Το σίγουρο είναι ότι το graphic novel βασίζεται στην εικονογράφηση και πολλές πληροφορίες που θα μπορούσαν να δοθούν λεκτικά αντικαθίστανται από εικονογραφικά

στοιχεία. Το δικό μας graphic novel υιοθετώντας κατ' αρχάς μια τακτική του θεάτρου εισάγει τους χαρακτήρες του στο πρώτο δισέλιδο, αμέσως μετά το δισέλιδο του εσωτερικού τίτλου: δείχνει όλους, τον καθένα χωριστά σε προτομή, και με φόντο ένα τμήμα του χάρτη της Μακεδονίας - από τη Θεσσαλονίκη μέχρι και τη λίμνη των Γιαννιτσών. Οι δύο δημιουργοί φαίνεται ότι έκαναν εκτεταμένη έρευνα πριν καταλήξουν στην αποτύπωση του τοπίου της περιοχής. Μολονότι η λίμνη των Γιαννιτσών δεν υπάρχει πια, καθώς έχει αποξηραθεί, σύμφωνα με πληροφορία που μου έδωσε ο εικονογράφος Παναγιώτης Πανταζής, ταξίδεψε στην περιοχή και περιηγήθηκε στον τόπο. Επιπλέον, μελέτησε επισταμένως πολλές λεπτομέρειες ιστορικές, όπως τον τρόπο με τον οποίο ήταν κατασκευασμένες οι καλύβες μέσα στη λίμνη Ελλήνων και Βουλγάρων ανταρτών (εικόνα 1), όπως το είδος της μετακίνησης με τις πλάβες², αλλά και το πώς ήταν η Θεσσαλονίκη τότε με βάση παλιές φωτογραφίες και ντοκουμέντα της εποχής (εικόνα 2). Ας μην ξεχνάμε ότι ο καπετάν Άγρας κατέφυγε -σύμφωνα και με το μυθιστόρημα της Δέλτα- για μικρό διάστημα στη Θεσσαλονίκη, στο Ελληνικό προξενείο με πρόξενο τον Λάμπρο Κορομηλά. Συνεπώς, η απόδοση της πόλης, όπως ήταν τότε, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορικής αυτής αφήγησης. Αλλωστε, μια βασική προϋπόθεση κάθε ιστορικού μυθιστορήματος ή ιστορικού «κειμένου» είναι να αποκαλύπτει με κάθε τρόπο ότι η ζωή, ως μέρος του παρελθόντος, δεν ομοιάζει με τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις του αναγνώστη, πρέπει να αποδίδει τις επικρατούσες συνθήκες της εποχής που αναπαριστά (Μητροφάνης, 2013, σ. 14).

Η ιδιάζουσα γλώσσα των κόμικς και των graphic novel δεν συνδυάζει μόνο κείμενο και εικόνα αλλά έχει και όλα αυτά τα σύμβολα που στο περιβάλλον της κάθε ιστορίας και στην τεχνική του κάθε σχεδιαστή αποκτούν νόημα και προσδίδουν νόημα. Το μπαλόνι, στη διατομή μεταξύ εικόνας και κειμένου, αποτελεί ταυτόχρονα το διαχωρισμό ανάμεσα στο σχέδιο και το συνοδευόμενο κείμενο, όσο και τη μεταξύ τους ένωση (Μίσιου, 2010, σ. 46). Έτσι, αν κείμενο και εικόνες ενώνονται γραφικά πάνω στη σελίδα, είναι κυρίως για να αποδοθεί ο ήχος, η ένταση, ο τόνος, οι χρωματισμοί του μέσα από τις τυπογραφικές παραλλαγές (Μίσιου, 2010, σ. 49). Το εύρημα του Πανταζή είναι να εντάσσει ενίοτε σε ένα μπαλόνι ομιλίας που απολήγει σε κάποιον Βούλγαρο κομιτατζή μια μικροσκοπική βουλγαρική σημαία (εικόνα 3), αποδίδοντας έτσι την ομιλούμενη από αυτόν γλώσσα. Και φυσικά πάντοτε ήχοι όπως μπαμ, γκουπ, γκντουπ κ.λπ. διαχέονται στην εικόνα, για να προσδώσουν επιπλέον και την ανάλογη συναισθηματική χροιά.

Όπως είπαμε και παραπάνω, μπορεί οι λέξεις να μην αποδίδουν σε όλη τους την ένταση τις βιαιοπραγίες των Βουλγάρων σε βάρος των Ελληνόφωνων πληθυσμών, όμως η τραχύτητα των εικόνων αναπληρώνει τη δύναμη των λέξεων (και γίνεται περισσότερο αντικειμενική και με τα δύο αντίπαλα μέρη). Μια ολόκληρη σελίδα κατακόκκινη χωρίς άλλο υποδηλώνει το αίμα που χύνεται στη μάχη (εικόνα 4), ενώ αλλού το γκριζοπράσινο του τοπίου επιδιώκει να μας μεταφέρει στην υγρασία και στην πνιγηρή ατμόσφαιρα του βάλτου.

Τέλος, στον τρίτο διδακτικό πυλώνα, αυτόν της λογοτεχνικής αφήγησης, θα πρέπει να επισημάνουμε τη διπλή ιστορικότητα αυτού του graphic novel, καθώς από τη μια πλευρά επιχειρεί να μεταφέρει τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα αλλά, από την άλλη, και το γεγονός ότι αυτά διαμεσολαβήθηκαν από τη συγγραφέα Δέλτα. Ενώ το μυθιστόρημα της Δέλτα αρχίζει με τους μυθοπλαστικούς νεαρούς σε ηλικία χαρακτήρες, τον Αποστόλη και τον Γιοβάν, η καινοτομία των Ράγκου-Πανταζή είναι ότι η πρώτη σελίδα ξεκινά με το σπίτι της Δέλτα στην Κηφισιά. Εκεί, χωρίς να βλέπουμε τα πρόσωπα, ακούμε να ξεκινά μια αφήγηση που μας πηγαίνει τριάντα χρόνια πίσω. Και η μια φωνή να λέει: «Από πού θέλεις να συνεχίσουμε, λοιπόν;» και η άλλη φωνή να απαντά «Απ' όταν ήρθε το σώμα του Καπετάν Νικηφόρου». Σε αυτή την παλινδρόμηση στο παρελθόν θα ξετυλιχθεί όλη η μυθιστορηματική πλοκή που έπλασε η Δέλτα και μόνο, όταν θα φτάσουμε στην τελευταία σελίδα, αποκαλύπτεται πως είναι ο ενήλικος πια Αποστόλης που αφηγείται τα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα, όπως τα έζησε πριν από χρόνια. Βλέπουμε και την ίδια τη Δέλτα να εικονογραφείται με τη

² Αρκετά πληροφοριακό το άρθρο του Λεωνίδα Πλατανιώτη (2017), Η πλάβα του Αξιού: η ιστορία της ανά τους αιώνες στην ηλ. ιστοσελίδα *Εθνικό Πάρκο. Δέλτα Αξιού*, στο <http://axiosdelta.gr/2017/07/28/%CE%B7-%CF%80%CE%BB%CE%AC%CE%B2%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CF%8D/>

χαρακτηριστική της κόμμωση, ενώ η τελευταία βινιέτα είναι η ίδια με την αρχική της πρώτης σελίδας: εικονίζεται το σπίτι στην Κηφισιά, μόνο που καθώς έχει προχωρήσει η ώρα, λόγω της πολύωρης αφήγησης του Αποστόλη, το χρώμα του ουρανού είναι πολύ πιο σκοτεινό. Η παρέμβαση της συγγραφέως δεν υπάρχει βέβαια μέσα στο μυθιστόρημα, η παρουσία της όμως (στο graphic novel) και η αφήγηση προς αυτήν των γεγονότων που έζησε ως αυτόπτης μάρτυρας ο Αποστόλης, δηλώνουν την πραγματική μέθοδο που ακολούθησε η Δέλτα στην αποτύπωση των γεγονότων: εκτός από τα αρχεία και λοιπά ντοκουμέντα στα οποία κατέφευγε για να συλλέξει έγκυρες πληροφορίες, χρησιμοποιούσε και τη ζωντανή αφήγηση που ανακαλούσε η μνήμη των αυτοπτών μαρτύρων.

Εδώ πρόκειται για μια μνήμη αυτοβιογραφική, δηλαδή το σύνολο των ιδιαίτερων πληροφοριών και αναμνήσεων που το άτομο συσσωρεύει από την πιο μικρή ηλικία, όλα αυτά που θυμάται σήμερα και μπορεί να σχολιάσει ή να διηγηθεί ως παρατηρητής του εαυτού του (Μαντόγλου, 2010, σ. 209). Αυτή ακριβώς η μνήμη, την οποία προκαλεί η Δέλτα στον ενήλικο Αποστόλη, για να θυμηθεί αυτά που έζησε στη νεανική του ηλικία, είναι που επανεισάγει στην αφήγηση του graphic novel αυτό που κοντεύαμε να ξεχάσουμε: ότι η Δέλτα απηύθυνε το μυθιστόρημά της αυτό σε αναγνώστες παιδιά και οι Πανταζής και Ράγκος δεν το ξεχνάν, μολονότι μας το θυμίζουν έμμεσα. Άλλωστε, όπως αναφέρει εύστοχα και ο Παναγιώτης Μουλλάς «αυτοβιογραφούμαι σημαίνει υπακούω στο παιδί που ζει μέσα μου και δεν λέει να μεγαλώσει» (στο Καγιαλής, 2003, σ. 214). Ναι, πρόκειται για μια αφήγηση που έχει αποδέκτες ουδέτερους ηλικιακά, αλλά που όμως ο βασικός παρατηρητής της ιστορίας αυτής και της Ιστορίας είναι παιδί. Το παιδικό αναγνωστικό κοινό μπορεί άνετα να μοιραστεί με τον ενήλικο αναγνώστη αυτό το graphic novel και, παρά τις δυσκολίες που μπορεί να έχει λόγω ύφους, του δίνεται μια ποιοτική εικαστική αναπαράσταση των ιστορικών γεγονότων. Άλλωστε, όπως έγραψε και η Elaine Moss (1989), το παρόν και το μέλλον μας καθορίζεται από το παρελθόν μας. Έτσι, είναι πιο ουσιαστικό για το παιδί αναγνώστη μέσα από την ιστορική αφήγηση να βλέπει το εύρος των δυνατοτήτων του ιστορικού παρελθόντος παρά να γίνεται αποδέκτης περιορισμένων συμπερασμάτων που εδράζονται στο παρόν.

Ένα ακόμη στοιχείο που υπερτονίσθηκε στο λογοτεχνικό στήσιμο του graphic novel είναι ότι πρώτα και κύρια είναι μεν μια ιστορική αφήγηση, αλλά ταυτόχρονα είναι και μια υπόθεση μυστηρίου και περιπέτειας. Όλοι κρύβονται από όλους και η μάχη στο βάλτο θα κερδηθεί από αυτόν που ξέρει να κρύβεται καλύτερα και να αιφνιδιάζει. Το στοιχείο του σασπένς κυριαρχεί και το εξώφυλλο με τα δύο αντρικά πρόσωπα, μισοκρυμμένα πίσω από τις καλαμιές εντείνουν την αίσθηση ότι όλοι παρακολουθούν όλους. Από την άλλη, το εξώφυλλο με το κόκκινο φόντο και τα χρυσά γράμματα ακολουθεί μια παλιά συνταγή ποιοτικών βιβλίων, κλασικών, όπως η σειρά με τα περιπετειώδη βιβλία του Ιουλίου Βερν από τις εκδόσεις Αστήρ ή οι ακόμη πιο περίτεχνες εκδόσεις τους από την περίφημη γαλλική σειρά του 19^{ου} αιώνα Collection Hetzel³. Το κλασικό επιβεβαιώνεται λοιπόν και από τα εξωτερικά, μορφικά στοιχεία του εξωφύλλου.

Οι σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις της Ιστορίας δεν περιορίζονται στην μονοφωνική εκδοχή του ενός εγχειριδίου αλλά σε έναν συνδυασμό πηγών. Αποδέχονται ακόμη και αυτές τις εκδοχές της ιστορίας που αποτελούν μια «μνήμη δημόσια. Με άλλα λόγια, ότι εκδοχές του παρελθόντος ακόμη και όταν δεν προέρχονται από ειδικούς και δεν απευθύνονται σε ειδικούς, οι εναλλακτικές εκδοχές, μπορεί να έχουν περισσότερο ισχυρή δημοκρατική δυναμική από τις επίσημες Ιστορίες ή από την εξειδικευμένη έρευνα (VanderHaagen, 2018, p. 242). Η λογοτεχνική αφήγηση ανέκαθεν χρησιμοποιήθηκε επικουρικά στη διαμόρφωση μιας ιστορικής γνώσης, με όλες φυσικά τις ενστάσεις για το μυθοπλαστικό στοιχείο που κυρίως βαραίνει -αν δεν είναι το πρωταρχικό- σε αυτού του είδους την απόδοση της Ιστορίας. Το *Στα Μυστικά του Βάλτου* της Δέλτα είναι ένα μυθιστόρημα, για το οποίο η συγγραφέας έκανε εξονυχιστική έρευνα, την οποία και αξιοποίησε, βέβαια εντάσσοντας τα γεγονότα στο πλαίσιο της ιδεολογίας της εποχής της και των προσωπικών της αντιλήψεων. Άλλωστε, το βιβλίο της είναι και αυτό, από μόνο του, ένα

³ Ενδεικτικά στο άρθρο του Jérôme Dupuis (31/1/2005), Les éditions Hetzel: des volumes en or, *Express* στο https://www.lexpress.fr/culture/livre/les-editions-hetzel-des-volumes-en-or_820235.html

ιστορικό ντοκουμέντο, καθώς θέτει στην εποχή τους το ύφος, τους τρόπους και τη φιλοσοφία της περιόδου στην οποία αναφέρεται, όπως και τους χαρακτήρες και τον κόσμο στον οποίο ζουν (Doherty, 2000, p. 90). Ούτως ή άλλως μεσολάβησαν τριάντα χρόνια από τότε που συνέβησαν τα γεγονότα μέχρι να φτάσει η Δέλτα να γράψει γι' αυτά. Από την άλλη, το *Στα Μυστικά του Βάλτου* των Ράγκου και Πανταζή αποτελεί μια συνομιλία όχι με τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα αλλά με το μυθιστόρημα της Δέλτα. Παρόλα αυτά, ιδιαίτερα χάρη στη νεότερικότητα του μέσου, της γραφιστικής αφήγησης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί επικουρικά και για τη διδασκαλία της Ιστορίας, αλλά ταυτόχρονα της λογοτεχνίας όπως και της εικονογράφησης. Η συνδυαστική αυτή διδακτική προσέγγιση βέβαια θα παρέμενε ανολοκλήρωτη, εάν δεν συνοδευόταν από μια επίσκεψη στο Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα και στην περιήγηση στα εκθέματά του. Όμως με αυτό ανοίγεται μια άλλη συζήτηση που μας απομακρύνει από την αέναη δημιουργικότητα των λογοτεχνικών διασκευών.

Βιβλιογραφία

- Carr, E. H. (1999). *Τι είναι Ιστορία;* (Α. Παππάς, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Doherty, B. (2000). 'Over the stile and into the past': *Children of Winter* and other historical fiction. In F. M. Collins & J. Graham (Eds.), *Historical fiction for Children. Capturing the past* (pp.90-96). London: David Fulton Publishers.
- Hutscheon, L. & O' Flynn, S. (2013). *A Theory of Adaptation*. London & New York: Routledge.
- Ζέζου, Α. (2015). *Γραφιστική αφήγηση (graphic novel): ένα νέο είδος για παιδιά;* Διδακτορική Διατριβή. ΕΚΠΑ-Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/35959>
- Καγιαλής, Τ. (2003). Η παιδική ηλικία στην αυτοβιογραφία. Στο Δ. Μακρυνιώτη, (Επιμ.), *Τοπικά δ'- Κόσμοι της Παιδικής Ηλικίας* (σ.σ. 207-224). Αθήνα: Νήσος.
- Καλλέργης, Η. (1995). *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Καλογήρου, Τ. (2000). Πρόλογος. Στο *Ξαναδιαβάζοντας τους Έλληνες κλασικούς* (Πρακτικά ημερίδας, 14 Οκτωβρίου 2000). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Μαντόγλου, Α. (2010). *Κοινωνική μνήμη κοινωνική λήθη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Μητροφάνης, Γ. (2013). *Όψεις του ιστορικού μυθιστορήματος στη Νεοελληνική Λογοτεχνία (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)*. Σχέδιασμα θεωρίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης. Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλολογίας. Ανακτήθηκε από <https://student.cc.uoc.gr/.../introduction%20to%20the%20historical%20novel.docx>
- Moore, R. M. (2010). Adaptation and new media. *Adaptation*, 3 (2), 179-192.
- Moss, E. (1989). The historical imagination. *Signal*, 60, 143-155.
- Πανταζης, Π. & Ράγκος Γ. (2018). *Στα Μυστικά του Βάλτου της Πηνελόπης Δέλτα*. Αθήνα: Polaris.
- Stephens, J. (1992). *Language and Ideology in Children's Fiction*. London & New York: Longman.
- VanderHaagen, S. C. (2018). A Tale of the Two Wheatleys: The Biographical Fiction of Shirley Graham and Ann Rinaldi. *Children's Literature Association Quarterly*, 43 (3), 240-262.

Ηλεκτρονικοί ιστότοποι

- Faut-il continuer à lire des classiques ? (3 Octobre 2016), *A livre ouvert*. Ανακτήθηκε 30 Απριλίου 2019, από <https://alivreouvert.net/2016/10/03/faut-il-continuer-a-lire-des-classiques/>
- Bricaud, H. (27 Mars 2015), En littérature, les classiques ont-ils toujours quelque chose à nous dire. Ανακτήθηκε 30 Απριλίου 2019, από <http://sophia-cholet.over-blog.com/2015/03/en-litterature-les-classiques-ont-ils-toujours-quelque-chose-a-nous-dire-par-hubert-bricaud.html>

Dupuis J. (31 Janvier 2005). Les éditions Hetzel: des volumes en or”. *Express*. Ανακτήθηκε 30 Απριλίου 2019, από https://www.lexpress.fr/culture/livre/les-editions-hetzel-des-volumes-en-or_820235.html

Πλατανιώτης, Λ. (28 Ιουλίου 2017). Η πλάβα του Αξιού: η ιστορία της ανά τους αιώνες. *Εθνικό Πάρκο. Δέλτα Αξιού*. Ανακτήθηκε 30 Απριλίου 2019, από <http://axiosdelta.gr/2017/07/28/%CE%B7-%CF%80%CE%BB%CE%AC%CE%B2%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CF%8D/>

Εικόνες

Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4